

PRAGMATIKA VA NUTQNING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Sobirova Nasiba Erkinjonovna

Samarqand davlat chet tillar instituti

Ingliz filologiyasi kafedrasi o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6621423>

Annotatsiya: Maqolada pragmatikaga oid terminlar va ularning mazmun mohiyati, nutqdagi xususiyatlari, nutq til birliklari, ularning paydo bo'lish tarixi yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: pragmatika, til, so'zlashuv uslubi, lingvistika, kommunikativ niyat, nutqiy akt.

Shuni aytib o'tish joizki, bu dunyoda turli millat va elat vakillari istiqomat qiladi, ularning tili, dini, hayot tarzi, urf odatlari xususan barcha barchasi bir biridan keskin farq qiladi. Tilshunoslik sohasi vakillari har bir millat va elatlarning o'ziga xos bo'lgan tili, so'zlashuv uslublarini tadbiiq etib kelishmoqda. Har bir sohaning ham o'ziga hos kichik bo'limlari mavjud bo'lganidek tilshunoslikning ham tarmoqlari, soxalari bor quyida biz tilshunoslikning pragmatika sohasiga biroz to'xtalib o'tishni joiz deb bildik.

Pragmatika – yunonchada “ish”, “harakat” degan ma'nolarni anglatib, nutqdagi til birliklarining funksionalligini o'rganuvchi semiotika va tilshunoslikning sohasidir. U Sokratdan oldingi davrlarda ham qo'llanishda bo'lgan va keyinchalik uni J.Lokk, E.Kant kabi faylasuflar Aristoteldan o'zlashtirganlar. Shu tariqa pragmatizm oqimi yuzaga kelgan. Bu oqimning asosiy taraqqiyot davri XIX-XX asrlardir. Ayniqsa, XX asrning 20-30- yillarida pragmatizm g'oyalarining keng targ'ibi aniq sezila boshladi. 1 Amerika va Yevropada pragmatikaning keng yoyilishida Ch.Pirs, R.Karnap, Ch.Morris, kabilarning xizmatlarini alohida qayd etmoq kerak. XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Amerikada hukmron bo'lgan falsafiy pragmatizm yo'nalishining asoschilaridan biri Charlz Pirs edi. Ushbu falsafiy tizimning asosiy g'oyasi semiotik belgining ma'no-mazmunini ushbu belgi vositasida bajarilayotgan harakatning samarasi, natijalari, muvaffaqiyati bilan bog'liq holda o'rganishdir. Bu tamoyil muallifi Ch. Pirs birinchilardan bo'lib, belgi nazariyasi doirasida kommunikativ faoliyat subyekti omilini inobatga olish lozimligini uqtirdi.

Pragmatika tilshunoslik fanining yangi bir nazariy va amali tarmog'i sifatida insonning ijtimoiy faoliyatini o'zida mujassamlashtirgan nutqiy jarayon, nutqiy vaziyat ta'siri bilan namoyon bo'luvchi nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ niyat bilan aloqador masalalarni o'rganadi. “Pragmatika tilshunoslik fanining yangi sohalaridan biri bo'lib, uning manbasi Ch.Pirs, U.Djems, D.Dpyun, CH.Morris kabi taniqli filosof olimlarning nomi bilan bog'liqdir. Ularning ishlarida XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida belgilar sistemasi va

lingvistik belgi funksionalligi xususidagi g'oyalar o'rtaga tashlanib, semiotika haqidagi asosiy tushunchalar aniqlanadi, sintaksis, semantika va pragmatika o'rtasidagi o'zaro farqlar ko'rsatiladi⁸. Pragmatika grekcha pragmos so'zidan olingan bo'lib, "ish", "harakat" maonolarini ifoda etadi. Pragmatika lingvistik belgilarning nutqdagi funksional qo'llanishini o'rganadi. Shuning uchun ham tilshunoslikning bu yo'nalishi semiotika tarmoqlaridan biri sanaladi.

Pragmatika termini XX asrning 30-yillarida Ch.I.Morris tomonidan ilmiy hayotga olib kirilgan. U semiotikani semantika, sintaktika, pragmatika kabi tarkibiy qismlarga ajratadi. Tilshunoslikda pragmatikaning yangi tadqiqot obyekti sifatida yuzaga kelishi va ajratilishi, yuqorida takidlanganidek, Ch.S.Pirs g'oyalari, shuningdek, Dj.R.Ostin, Dj.R.Serl va Z.Vendlerlarning 60-70- yillardagi mantiqiy falsafiy qarashlari asosida yuzaga kelgan nutqiy akt, Pola Graysning maononing pragmatik tahlili va L.Linskiy, Dj.R.Serl, P.F.Strosnolarning referentsiya nazariyalari taosiri bilan uzviy bog'liqdir.

Dj.R.Ostin, Dj.R.Serl va Z.Vendlerlarning nutqiy akt nazariyasi ta'limoti ta'sirida lingvistik pragmatikaning shakllanishining ma'lum asoslari bor. Chunki nutqiy akt tushunchasi mohiyatiga ko'ra so'zlovchi nutqida kommunikativ niyat aks etadi. Kommunikativ niyat esa nutqiy aktlarning ko'rinishlari sifatida nutqda shakllanishi uning oldiga qator masalalarni qo'yadi. Bizningcha, pragmatikani tilshunoslikning boshqa sohalaridan ajratish va uning tadqiqiy manbasini chegaralash natijasidagina lingvistik pragmatikani yangi tarmoq sifatida talqin etish mumkin bo'ladi. Lingvistik pragmatikaning eng muhim jihatlaridan biri uning boshlang'ich chegarasini aniqlashdir. Shu manoda tilshunos olim

V.V. Petrovning til haqidagi quyidagi tezisini esga olish lingvopragmatikaning boshlang'ich tadqiqiy chegarasini aniqlash uchun lingvistik mezon bo'ladi: "Inson qaysidir tilga xos semantik bilimlarsiz so'zlashi yoki anglashi mumkin emas, ammo o'sha tilga xos semantik bilimlar egasi bo'lishning o'zi ushbu tilda so'zlash va anglash uchun kifoya qiladi degani emas, xuddi musiqali pyesa mazmuniy bilimlari uning ijrosi uchun yetarli bo'lmaganidek va buning uchun eng asosiysi o'yin mahorati, layoqatiga ham ega bo'lish lozim" bo'ladi. Bizning qarashimiz bo'yicha, so'zlash va anglash jarayoni ham xuddi shunday. Shuning uchun ham to'g'ri va aniq so'zlash uchun hammaga tushunarli bo'lgan semantik bilimlarning o'zinigina bilish yetarli emas, so'zlash va to'g'ri ifodalash uchun individual strategiya mahoratiga ega bo'lish lozim. Nutqiy faoliyat - til ham xuddi shundaydir. Inson semantik bilimlarga ega bo'lishi mumkin, bunga ijtimoiy muhitning o'zi har qanday shaxs uchun maolul imkoniyatlarni yaratadi. Biroq semantik bilimlarga ega bo'lishning o'zi insonni so'zlash, fikrlash va ifoda mazmunini anglashi uchun kamlik qiladi. Inson tildagi barcha semantik

bilimlarni bilishni taqazo etadi .

Pragmatik ma'no o'ziga oid bo'lgan leksemani qo'llovchi xalq ruhiyatini aks ettirib turadi. Shunday ekan, u leksik ma'noning milliyligini ta'minlovchi asosiy vosita bo'lib qoladi. O'zbek tilida nutqiy protsessda metafora hosil bo'lar ekan, bu hodisa hosila sememada pragmatik sema hosil bo'lishi bilan xarakterlanadi.

Pragmatika tilning nutqiy vaziyatlar bilan bog'liq xususiyati bo'lib, nutq subyekti, nutq ob'ekti tushunchalari muhim o'rin egallaydi. Nutq obyektining ijobiy yoki salbiy xususiyatlarini so'zlovchi munosabati bilan uyg'unlikda ta'sirli ifodalashda, so'zlashuv nutqida emotsional ekspressivlikni oshirishda frazeologizmlarning alohida o'rni bor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shahriyor Safarov. Pragmalingvistika. Toshkent, 2008.
2. Marufjon Yo'ldoshev. Badiiy matn lingvopoetikasi. Toshkent, 2008.
3. Mamajonov A. Abdupattoev M. Matn sintaksisi. Farg'ona, 2002.
4. Hakimov M. K. O'zbek tilida vaqt ma'noli lug'aviy birliklar va ularning matn shakllantirish imkoniyatlari. Farg'ona, 2004.
5. Qo'ng'urov R. Begmatov E. Tojiyev Y. Nutq madaniyati uslubiyat asoslari. Toshkent, 1992.
6. Azimova Sayyora "Nutq aktlari va kommunikativ kompetensiya: "Rad javobini bildiruvchi "illokatsion harakatni progmatik taxlil qilish" nomli maqola So'z san'ati xalqaro jurnali 6 - son 3- jild Toshkent 2020 .